

YOSHLAR ORASIDA DEVIANT XULQ-ATVORNING SHAKLLANISH SABABLARI VA IJTIMOYIY OQIBATLARI

Sharipova Dildora Mansur qizi

*Berdoq nomidagi Qoraqalpoq
Davlat universiteti tarix fakulteti
bakalavr sotsiologiya yo'nalishi
talabasi 3- kurs.*

Tel: + 998 97 190 85 84.

E-mail: sharipova_dildora005@gmail.com

Annotatsia. *Ushbu ishda yoshlar orasida deviant xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar — oilaviy muhit, tengdoshlar bosimi, ijtimoiy beqarorlik, axborot makonining ta'siri va psixologik omillar tahlil qilinadi. Mavzu doirasida deviant xulqning asosiy ko'rinishlari, ularning yosh psixologiyasi bilan bog'liqligi hamda jamiyatda yuzaga keltiradigan salbiy oqibatlari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *deviant xulq-atvor, yoshlar, ijtimoiy muhit, psixologik omillar, tengdoshlar ta'siri, tarbiya, ijtimoiy oqibatlar, profilaktika, risk guruhlari, ijtimoiylashuv.*

Deviant xulq-atvor jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yor va qoidalardan chetga chiqadigan, odatiy xulq-atvor standartlariga mos kelmaydigan har qanday harakatlar majmuasini anglatadi. Yoshlar orasida deviant xulqning paydo bo'lishi ijtimoiy, psixologik va biologik omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ijtimoiy fanlarda "deviatsiya" tushunchasi keng miqyosda talqin qilinadi: sotsiologiya uni jamiyat me'yorlariga zid xatti-harakat sifatida ko'rsa, psixologiya buni individual psixik rivojlanish, emotsional beqarorlik, shaxslararo munosabatlar va ehtiyojlarning to'g'ri qondirilmasligi bilan bog'laydi.

Deviant xulq nazariyasida bir nechta asosiy ilmiy yondashuvlar shakllangan. Strukturaviy-funksional yondashuvga ko'ra, jamiyatda mavjud ijtimoiy tengsizlik, adolatning buzilishi yoki imkoniyatlarning cheklanishi yoshlarni me'yorlardan chetga chiqishga majbur qilishi mumkin. Z. Freydning psixoanalitik nazariyasida esa deviant xulq ichki konfliktlar, bosilgan instinktlar yoki psixik himoya mexanizmlarining noto'g'ri ishlashi bilan izohlanadi. Bixevioristik nazariya unga turlicha yondashadi: xulq-atvor tashqi rag'batlar, mukofot va jazolarning noto'g'ri taqsimlanishi sabab o'zgaradi, ya'ni yoshlar ko'pincha ijobiy mustahkamlash bo'lmaganda salbiy namunalarni takrorlay boshlaydi. Sotsiologiyada keng tarqalgan stigmatsiya nazariyasi esa jamiyat tomonidan "muammo" deb belgilangan yoshlar o'zini aynan shunday tutishga moyil bo'lishini ko'rsatadi — ya'ni tamg'a qo'yish deviant xulqni yanada kuchaytiradi.⁷⁶

⁷⁶ **Abdullayev, A.** *Sotsiologiya asoslari.* – Toshkent: Universitet, 2010.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Shuningdek, differensial assotsiatsiya nazariyasi yoshlarning xulqi ular kimgadir taqlid qilishi, qanday guruhda bo'lishi va kimdan ko'proq ta'sir olishi bilan shakllanishini ta'kidlaydi. Shaxsning psixologik rivojlanishi nuqtayi nazaridan esa o'smirlik davri o'ziga xos inqiroz bosqichi hisoblanib, mustaqillikka intilish, o'z qadrini izlash, o'zini sinab ko'rish ehtiyoji kuchayadi, bu esa deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga sezilarli zamin yaratadi. Shu bois deviant xulq-atvorni faqat individual muammo sifatida emas, balki ijtimoiy tuzilma, atrof-muhit, tarbiya va psixologik ehtiyojlarning birgalikda ta'sir qiluvchi murakkab tizimi sifatida baholash lozim. Yoshlar orasida deviant xulq-atvorning shakllanishi bir vaqtning o'zida bir nechta ichki va tashqi omillarning uzviy ta'siri natijasida yuzaga keladi. Eng muhim omillardan biri — oila muhitidir.

Oilada nizolar, tajovuzkor munosabatlar, beqaror tarbiya, mehr yetishmasligi yoki aksincha, haddan tashqari qattiq nazorat mavjud bo'lsa, yoshlarning psixologik barqarorligi buzila boshlaydi. Ota-ona o'rtasidagi kelishmovchiliklar, iqtisodiy qiyinchiliklar, ota-onaning migratsiya sabab uzoq muddat uyda bo'lmasligi yoki farzand tarbiyasiga yetarli e'tibor qaratilmasligi deviant xulqning erta shakllanishi uchun jiddiy zamin yaratadi. Tengdoshlar guruhi yoshlarning xulq-atvoriga eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan ikkinchi omil hisoblanadi. O'smirlik davrida shaxs o'zini guruhga mansub his qilishni xohlaydi, shu bois unga moslashishga harakat qiladi. Agar tengdoshlar guruhi ijobiy qadriyatlarga ega bo'lsa, yoshlar konstruktiv faoliyatga yo'naladi, aks holda esa agressiya, maktabdan qochish, giyohvandlik, ichkilik, noqonuniy xatti-harakatlar kabi holatlar kuchayishi mumkin. Mahalla muhiti ham muhim ahamiyatga ega: nazoratning sustligi, atrofdagi yomon odatlar, jinoyatchilik darajasining yuqoriligi yoki axloqiy qadriyatlarning pasayishi o'smiriy xulqqa bevosita ta'sir qiladi.⁷⁷

Ta'lim muassasalaridagi muhit, o'qituvchilarning munosabati, maktabda qo'llab-quvvatlash tizimining mavjud yoki mavjud emasligi ham yoshlarning psixologik barqarorligida muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar esa deviant xulqning umumiy fonini shakllantiradi. Jamiyatdagi iqtisodiy tengsizlik, ishsizlik, imkoniyatlarning cheklanishi, qatlamlar o'rtasidagi farqning keskinlashuvi yoshlarning norozilik darajasini oshiradi va "tezkor yo'l bilan" narsa topishga moyillikni kuchaytiradi. Ommaviy axborot vositalari, xususan internet va ijtimoiy tarmoqlar ham zamonaviy deviant xulq-atvorning eng faol shakllanuvchi maydoniga aylandi. Virtual makon orqali yoshlar zo'ravonlik, pornografiya, qimor, tajovuzkor kontent, ekstremistik g'oyalar yoki zararli "kattalarcha" hayot tarzini ideal sifatida qabul qilishi mumkin. Bu jarayon ko'p hollarda nazoratsiz kechadi va ong shakllanishi davom etayotgan o'smir uchun katta xavf tug'diradi.

Psixologik omillar, xususan emotsional beqarorlik, past o'zini qadrlash, stressga chidamlilikning sustligi, identifikatsiya inqirozi, travmatik tajribalar yoki ruhiy salomatlik muammolari deviant xatti-harakatlarning ichki mexanizmlarini kuchaytiradi.

⁷⁷ Bekmurodov, M. O'smirlik davrida shaxs rivojlanishi va psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Shu bois yoshlar xulq-atvoridagi salbiy o'zgarishlarni faqat tashqi ta'sir bilan emas, balki ichki psixologik ehtiyojlar va ularning qondirilish darajasi bilan ham izohlash lozim. Shunday qilib, deviant xulq birgina omil natijasi emas, balki oila, atrofdagilar, jamiyat, iqtisodiy sharoit, media makoni va individual psixologik holatlarning murakkab uyg'unlashuvi orqali shakllanadi.

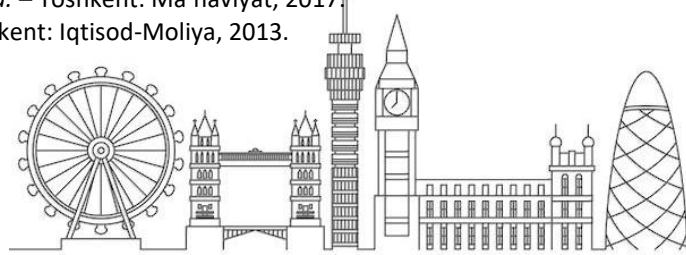
Yoshlar orasida deviant xulq-atvor turli shakllarda namoyon bo'ladi va har bir ko'rinish o'smirlik davriga xos psixologik jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Eng ko'p uchraydigan shakllardan biri — agressiv xulq-atvor bo'lib, u jismoniy yoki og'zaki tajovuz, boshqalarga zarar yetkazish, o'zini himoya qilishning noto'g'ri shakllari sifatida namoyon bo'ladi.⁷⁸

O'smirlik davrida emotsiyalar ustidan nazorat sust bo'ladi, shaxsiy chegaralar shakllanib ulgurmagan bo'ladi, shuning uchun ichki konfliktlar ko'pincha tashqi agressiyaga aylanishi mumkin. Ikkinchi keng tarqalgan ko'rinish — ijtimoiy qoidalardan qochish, maktabdan doimiy ravishda sababsiz qoldirish, darslardan qochish, mas'uliyatdan bo'yin tovlash kabi holatlardir. Bu holatlar ko'pincha o'smirning o'zini mustaqil namoyon qilish, tashqi nazoratdan qutulish istagi yoki o'ziga bo'lgan e'tibor yetishmasligidan kelib chiqadi. Yana bir muhim ko'rinish — turli qaramliklar: giyohvand moddalar, alkohol, nikotin, qimor yoki internetga qaramlik. Bunday holatlar o'smirning stressni kamaytirish, ichki bo'shliqni to'ldirish yoki o'zini jamiyatda "katta" sifatida ko'rsatish ehtiyoji bilan bog'liq bo'ladi. Shuningdek, hozirgi zamonda "raqamli deviant xulq" deb ataladigan shakl tez sur'atda kengaymoqda: kiberta'qib, zararli guruhlarga qo'shilish, yolg'on axborot tarqatish, shaxsiy ma'lumotlarni tarqatish, internet orqali tajovuz qilish kabi xatti-harakatlar o'smirlar o'rtasida ko'p uchraydi.

Bu jarayon virtual makonda anonimlik kuchli bo'lgani sababli yanada tez tarqaladi. Jinoyatchilikka moyil xulq ham deviant xatti-harakatning jiddiy shakli bo'lib, mayda o'g'irliklardan tortib, guruhbozlik, yengil zo'ravonlik, vandalizm yoki noqonuniy xatti-harakatlargacha yetishi mumkin. Bunday xulq ko'pincha o'smirning ijtimoiy mavqeini oshirishga intilishi, tengdoshlar guruhidan e'tirof olish yoki "kuchli ko'rinish" istagi bilan bog'liq bo'ladi. O'smirlik davri psixologik inqirozlar davri bo'lgani uchun shaxsning o'zini anglash, kim bo'lishini bilishga intilish, qadriyatlarni qayta baholash jarayoni davom etadi. Shu sababli bu davrda ichki ziddiyatlar, emotsional o'zgaruvchanlik, impulsivlik, o'zini sinab ko'rish istagi va mustaqillik uchun kurash haddan tashqari kuchli bo'ladi. Agar bu jarayon konstruktiv tarzda boshqarilmasa, deviant xulqning turli shakllari paydo bo'lishi tabiiy. Demak, yoshlar orasidagi deviant xulq-atvor faqat jamiyat me'yorlaridan chekinish emas, balki o'smirlik davri psixologik inqirozlari, identitet izlanishi, emotsional beqarorlik va noto'g'ri shakllangan shaxsiy munosabatlar natijasidir.⁷⁹

⁷⁸ G'ulomov, Sh. *Yoshlar muammolari va ijtimoiy psixologiya*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.

⁷⁹ Karimov, D. *Deviant xulq va uning ijtimoiy ildizlari*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2013.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Deviant xulq-atvorning shakllanishi nafaqat o'smirning shaxsiy rivojlanishiga, balki kengroq ijtimoiy tizimlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, bunday xatti-harakatlar yoshning ta'lim jarayonini izdan chiqaradi: muntazam dars qoldirish, maktabdan chetlanish, o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi natijasida bilim darajasi yetarli shakllanmaydi, bu esa keyinchalik kasbiy tanlov, mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik va ijtimoiy faollikka salbiy ta'sir qiladi. Deviant xulq bilan shug'ullanuvchi o'smirlar ko'pincha ijtimoiy aloqalarni barqaror qura olmaydi, tengdoshlari va oilasi bilan munosabatlarida ziddiyatlar ko'payadi, o'ziga bo'lgan ishonch pasayadi. Natijada u jamiyatdan ajralib boradi, bu esa deviant xatti-harakatlarni yanada chuqurlashtiradi — ijtimoiy izolyatsiya deviantlikning eng kuchli omillaridan biridir.

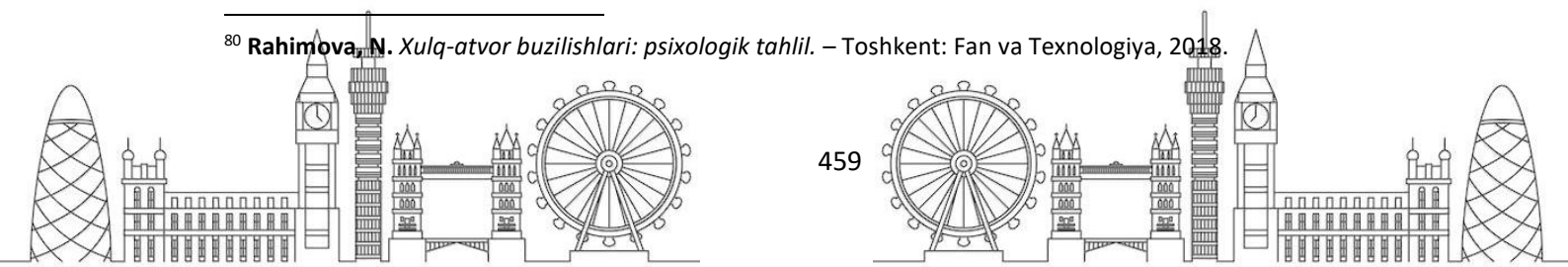
Jamiyat uchun esa deviant xulqning oqibatlari yanada ko'lamli. Bu holat jinoyatchilik darajasining oshishiga, ijtimoiy beqarorlikning kuchayishiga, huquqbuzarliklar sonining ko'payishiga, jamoat xavfsizligi tizimiga qo'shimcha bosim tushishiga olib keladi. Giyohvandlik, alkogolizm yoki internetga qaramlik kabi ko'rinishlar sog'liqni saqlash tizimida qo'shimcha resurs talab qiladi, oilalarda ruhiy bosimni kuchaytiradi, iqtisodiy yo'qotishlarni ko'paytiradi. Ayniqsa, yoshlar orasidagi deviant xulqning ko'payishi jamiyatning kelajak salohiyati, intellektual rivoji va barqarorligi uchun xavf tug'diradi, chunki bugungi o'smir ertangi kuni mehnat bozorining, siyosiy hayotning va iqtisodiy tizimlarning asosiy ishtirokchisi bo'ladi.⁸⁰

Shaxsiy nuqtayi nazardan deviant xulqning eng og'ir oqibatlaridan biri — noto'g'ri hayotiy yo'l tanlashi. O'smirlilikda qilingan xatolar, masalan, jinoyatchilik yoki giyohvandlik bilan bog'liq "tajribalar" ko'pincha butun umr davomida ta'sirini o'tkazadi. Sudlanganlik, salbiy obro', ruhiy jarohatlar, sog'liqning izdan chiqishi va ijtimoiy moslashish qiyinchiliklari yoshning kelgusidagi barcha imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Yana bir muhim jihat — deviant xulq ko'p hollarda oilaviy tarbiya tizimini izdan chiqaradi: jiddiy muammoga duch kelgan ota-onalar o'z farzandiga to'g'ri ta'sir ko'rsata olmay qoladi, oilada mojarolar ko'payadi, bu esa boshqa farzandlarning ham ruhiy holatiga salbiy ta'sir qiladi. Ijtimoiy nuqtayi nazardan deviant xulqning kuchayishi, davlat tomonidan rehabilitatsiya, profilaktika va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash uchun ko'proq mablag' sarflashga majbur etadi. Demak, yoshlar orasida deviant xatti-harakatlarning kuchayishi nafaqat individual, balki oilaviy, ta'limiy, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlar uchun ham jiddiy oqibatlarga ega bo'lib, masalaga kompleks yondashuvni talab qiladi.

Yoshlar orasida deviant xulq-atvorning oldini olish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u faqat bir tashkilot yoki bir nechta mutaxassislar faoliyati bilan emas, balki oiladan tortib, maktab, mahalla, jamoatchilik va davlat institutlarining birgalikdagi hamkorligi orqali samarali amalga oshiriladi. Profilaktikaning asosiy maqsadi —

⁸⁰ **Rahimova, N.** *Xulq-atvor buzilishlari: psixologik tahlil.* – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2018.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

o'smirlarni ijtimoiy xavfli xatti-harakatlardan himoya qilish, sog'lom ijtimoiy muhit yaratish va ularni to'g'ri yo'lga yo'naltirishdir.

Avvalo, oilaviy tarbiya eng muhim omildir. Mehr, e'tibor, nazorat va muloqot uyg'un bo'lgan oilada deviant xulqning yuzaga kelish ehtimoli ancha past bo'ladi. Ota-onalarning psixologik savodxonligi oshirilishi, ular uchun treninglar, maslahatlar va ota-onalar klublarini tashkil etish yoshlarning xulqidagi muammolarni erta aniqlashga yordam beradi. Muloqotga ochiq, qo'llab-quvvatlovchi va ishonchli oilaviy muhit o'smirni salbiy guruhlardan himoya qiladi.

Maktab va ta'lim muassasalari deviant xulqning oldini olishda asosiy maydon hisoblanadi. Maktab psixologlari muntazam ravishda emotsional va xulqiy holatni monitoring qilib borishi, xavf guruhiga kiruvchi o'quvchilar bilan individual ishlashi zarur. Darsdan tashqari sport, ijodiy to'garaklar, fan klublari, ijtimoiy loyihalar yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga yordam beradi va salbiy xulq shakllanish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, konfliktologiya, media savodxonlik, emotsiyalarni boshqarish, xavfli internet guruhlaridan himoyalash kabi mavzularda treninglar o'tkazish ham muhimdir.

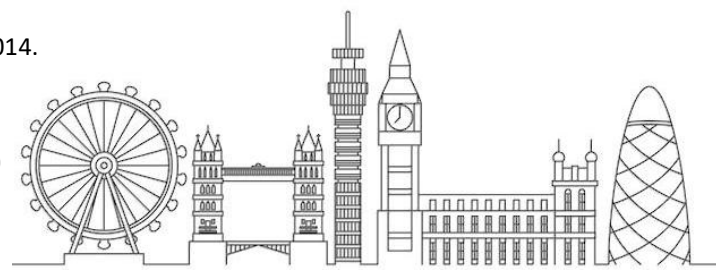
Mahalla va jamiyatning roli ham beqiyos. Yoshlar bilan ishlovchi murabbiylar, sport murabbiylari, ijtimoiy xodimlar, nuroniyalar va ko'ngillilar tomonidan tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, sport musobaqalari, yoshlar festivalari o'smirlarni ijtimoiy hayotga faol jalb qiladi. Ijobiy tengdoshlar guruhini shakllantirish, yoshlar liderligini qo'llab-quvvatlash, volontyorlik va jamoaviy xizmat ishlari yoshlar orasida ijtimoiy mas'uliyat hissini oshiradi.

Davlat siyosati va qonunchilik ham deviant xulqning oldini olishda muhim o'rin tutadi. Yoshlar uchun rehabilitatsiya markazlari, psixologik yordam xizmatlari, "ishonch telefonlari", ekstremistik g'oyalardan himoya qiluvchi onlayn platformalar, sog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi davlat dasturlari samarali natijalar beradi. Xavfli hududlarda ijtimoiy loyihalar kuchaytirilishi, bandlik dasturlari kengaytirilishi, yetim bolalar, kam ta'minlangan oilalar farzandlari va nazoratsiz qolgan yoshlar uchun maxsus qo'llab-quvvatlash paketlari joriy etilishi zarur.⁸¹

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. Sotsiologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
2. Bekmurodov, M. O'smirlik davrida shaxs rivojlanishi va psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015.
3. G'ulomov, Sh. Yoshlar muammolari va ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
4. Karimov, D. Deviant xulq va uning ijtimoiy ildizlari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2013.

⁸¹ To'xtayev, R. *Yoshlar sotsiologiyasi*. – Toshkent: Sharq, 2014.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

5. Rahimova, N. Xulq-atvor buzilishlari: psixologik tahlil. – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2018.
6. To‘xtayev, R. Yoshlar sotsiologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2014.

